

cm.; på detta stycke torde ungefär 14 runor ha stått. När bandet efter det bortfallna partiet åter blir synligt, ser man bst i 9 u. 12 o har, i likhet med 16 o, dubbelsidiga bst. Sk efter 18 n består av ett kort, vågrätt streck, medan sk efter 20 k går snett ned åt höger. 23 f har förlorat nedre delen av hst och nedre delen av undre bst i den stora flagringen, i vilkens kant runan står. Runbandet har här förlorats på en sträcka av omkring 90 cm.; antalet förlorade runor torde på detta ställe vara ett tiotal. Av runan 24 återstår ett svagt spår av hst; snarast i. 35 n har bst endast till höger om hst. 36 p har förlorat nedre hälften genom flagring. 37 i är ej stunget, ej heller 40 i och 44 k. 46 a och följande sk äro helt bevarade. Av runan 47 finnas spår i kanten av den stora flagringen, som här åter tager vid; runan kan ha varit a. Flagringen har av detta band tagit bort omkring 75 cm; ungefär 7 runor ha förlorats här. 48 f, som står i flagringens övre kant, har förlorat övre delen av hst samt övre bst. I 58 y är prickens grund, men förefaller att vara säker. Sk före 58 y är ett kort, vågrätt streck. Av 61 r återstår endast vänstra bst samt möjligen ett svagt spår av huvudstavens topp. Det övriga av runan har förlorats i den stora flagringen, i vilken inskriftens slut har gått spårlöst förlorat. — Dybeck: 1 t (på avbildningen har D. punkterat vänstra bst). 9 u ej iakttaget. 14 b tecknas som oregelbundet. 23 f oskadat. R. 24 ej observerad; ej heller 46 a och följande sk. R. 47 ej iakttagen. 58 u. *UFT*: ... uk ... fastbiarn (ur?) litu h(akua)... (?k)lorn uk ul(k?) ... Efter läsningen anmärkes: »Inskriften tarfvar altså noggrannare granskning».

De fem namn, som förekomma på U 1159, äro alla kända från andra runristningar. Mansnamnet *Lafsi* finnes på fyra uppländska runstenar: U 424, 751, 955 och 1159. (Tidigare ha tre av dessa belägg [U 424, 751 och 1159] felaktigt uppfattats som ett namn *Tafsi*.) *Lafsi* är till typen ett smeknamn, bildat med avledningen -si (-se). Om dylika bildningar se E. Hellquist i *Xenia Lideniana* (1912), s. 91 f. och J. Sahlgren i *ANF* 44 (1928), s. 255 f. — *Dorbiorn* tillhör som bekant runinskrifternas vanligare mansnamn. — *Fastbiorn* förekommer på följande runstenar: U 190, 675(?), 859, 860, 907, 920, 1009, 1159 och Sö 237. Om namn, i vilka adjektivstammen *fast* ingår, se E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 99 f. — Runföljden 21–23 *ulf* utgör början av ett namn. Huruvida detta har varit *Ulf* eller ett med *Ulf*- sammansatt namn kan icke avgöras, eftersom ristningsytan omedelbart efter 23 f har flagrat av. I samma flagring nedtill på blocket har faderns namn gått fullständigt förlorat samt ytterligare åtminstone ett namn.

De bevarade namnen äro — om man bortser från ristarens — sålunda fyra; ursprungligen torde ristningen ha innehållit sex. U 1159 utgör fem söners minnesvård efter deras döde fader.

Ristningen är signerad av Öpir. Inskriftens avslutande sats torde ha lytt: *En Öpir risti (runar)*. I *Upplands runstenar* betecknar O. v. Friesen U 1159 som den västligaste av alla Öpirs ristningar. Ännu något västligare befinna sig emellertid U 1162 och 1176, som visserligen äro osignerade, men som med bestämdhet kunna attribueras till Öpir.

U 1159 är ett i alla avseenden typiskt verk av denne produktive ristare. Runslingans enda orm slingrar sig mycket elegant över ristningsytan. Anmärkningsvärt är, att ristningen icke har avsetts för ett liggande block. Den är helt igenom komponerad för en rest sten. Stående, med det lilla korset i toppen, skulle ristningen bättre komma till sin rätt. Det är onekligen mycket egendomligt, att Öpir har velat placera sin ristning i liggande ställning.

1160. Ändersta, Simtuna sn. Nu i Ashmolean Museum, Oxford, England.

Pl. 136.

Litteratur: B 661, L 787, D 1:288. J. Bureus, F a 6 s. 110 n:r 2 (Caspar Cohl), s. 222 n:r 275 (Rhezeliu), F a 5 n:r 309, F a 1 s. 70; J. Rhezelius, F a 10:1 n:r 138, F 1 2 n:r 55; O. Verelius, *Manuductio ad Runographiam Scandicam* (1675), s. 51; Ransakningarna 1667–84; J. Peringskiöld, *Monumenta* 4; G. Hickes, *Linguarum Vet. Septentrionalium Thesauri Grammatico-Critici et Archaeologici Pars Tertia, seu Grammaticæ Islandicæ Rudimenta par Runolphum Jonam Islandum* (Oxonie 1703, fol.), s. 3; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 1, s. 377; O. Grau, *Beskrifning Öfwer Wästmanland* (1754), s. 618 [omtrycket 1904, s. 482]; *Marmora Oxoniensia* (Oxonie 1763, fol.) 3, Tab. 5, fig. CXXXIX; A. E. Björkman, *De parocia*

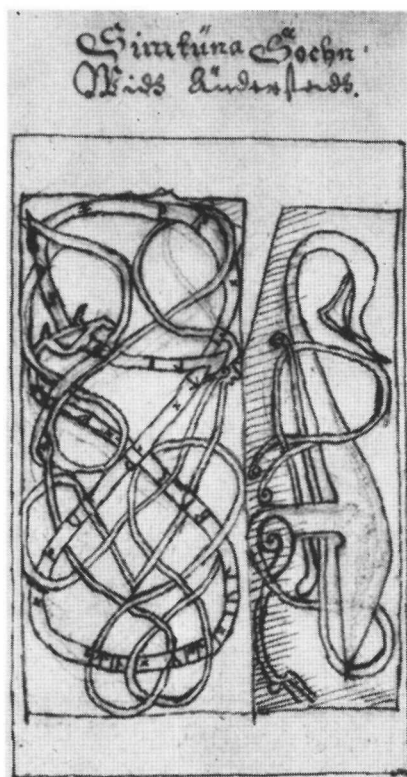

Fig. 521. U 1160. Ändersta, Simtuna sn.
Efter teckning av Rhezelius i Fa 10:1.

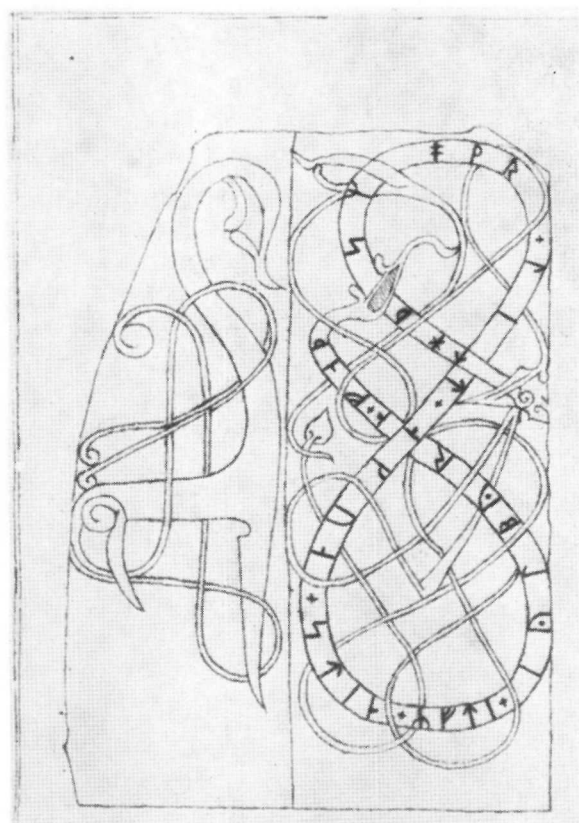

Fig. 522. U 1160. Ändersta, Simtuna sn.
Efter teckning av Rhezelius i F1 2.

Fjerdhundrie Simtuna (1851, diss. Ups. præs. J. H. Schröder), s. 4; R. Dybeck, Simtuna socken 1859 (ATA); UFT h. 3 (1873), s. 67, h. 9–10 (1881–82), s. LXXX f.; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 43; S. B. F. Jansson, Vittinge sockens runstenar (i: Vittingebygd 1957), s. 2 f.

Äldre avbildningar: J. Rhezelius, teckningar (i Fa 10:1 och F1 2); J. Bureus, kopparstick (i Ff 6 n:r 126); P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta, B 661 och Grau a. a. s. 619); detta träsnitt ligger till grund för avbildningar hos Hickes a. a. och i Marmora Oxoniensia, liksom även för Dybecks teckning i D 1:288; Brate foto 1905 (ATA).

Runstenen vid Ändersta var känd redan av Joh. Bureus, som dock icke själv synes ha undersökt den. Han upptager i sin samling Fa 6 inskriften efter uppteckningar av Caspar Cohl och Joh. Rhezelius. Platsen säges vara: »I Änderstadh I Simtuna S.» (s. 110) och »Widh Änderstadh» (s. 222). Fa 5: »Änderstad». Rhezelius har efterlämnat två teckningar, en sämre i Fa 10:1 och en bättre i F1 2; på den förra har B-sidan också felaktigt fått sin plats t. h. om A-sidan. Platsen anges sålunda: »Simtuna Sochn Widh Änderstadh» (Fa 10:1) och »Simtuna Änderstad» (F1 2). — O. Verelius: »Änderstad stenen i Simtuna». I *Ransakningarna* 1667–84 ingår en »Specification uppå dee gambl: Antiqu[i]teter, som ... befinnas uthi Wäsby lähn», undertecknad av länsmannen Aron Bergström den 12 maj 1682. Där uppges: »Een Runsteen medh rijtningh uppå ståår uthi Endersta Kohagan». — Träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* har påskriften: »I Änderstad i Simtuna» (B 661: »Anderstad»; L 787: »Wänderstads kohage»).

År 1687 beviljade Karl XI en begäran av engelska sändebudet i Stockholm John Robinson att få till Oxford utföra två svenska runstenar, »att dher förwaras ibland dhe många andre Europeiske dijt samblade Monumenter». Efter de ritningar, som förelades honom, utvalde mr Robinson en runsten vid Eds kyrka (U 104) och »En Runsteen som ståår på Endersta ägor i Simtuna sochn». Landshövdingarna i Stockholms

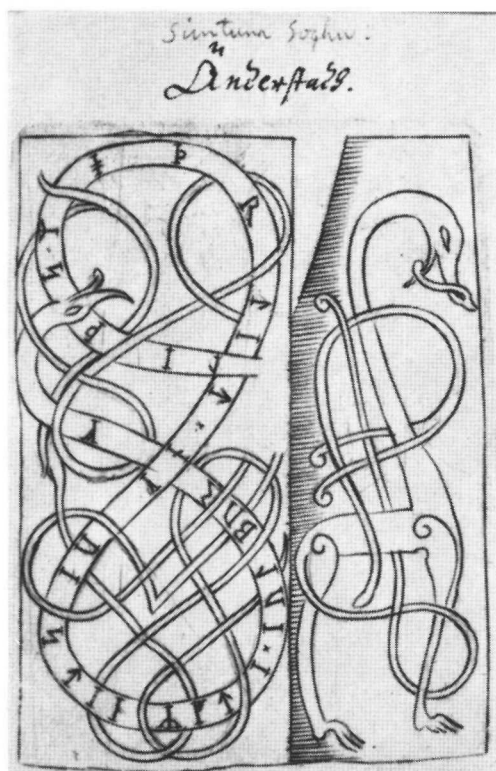

Fig. 523. U 1160. Ändersta, Simtuna sn.
Efter kopparstick av Bureus.

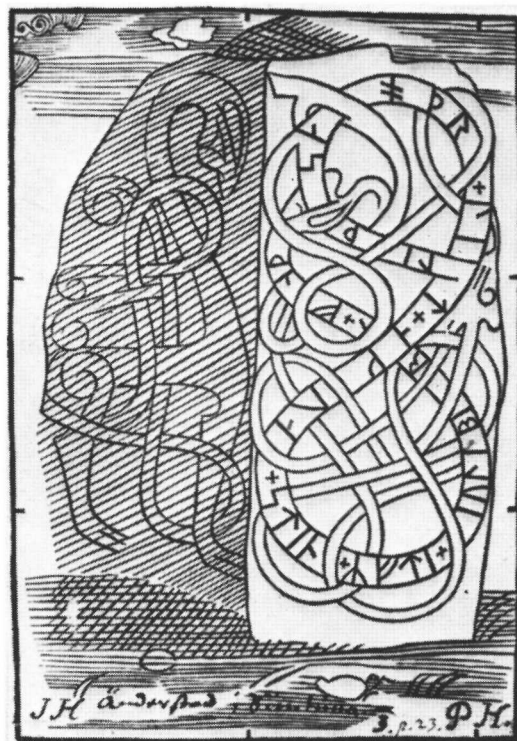

Fig. 524. U 1160. Ändersta, Simtuna sn.
Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 661).

och Västmanlands län blevo genom sekreteraren i antikvitetskollegium Joh. Hadorph beordrade att ombesörja de båda stenarnas transporterande till Stockholm, »medan Åkeföret är», och överlämnande till mr Robinson. Brevet till landshövdingen i Västerås är daterat den 8 febr. 1687.

I Oxford införlivades de båda svenska runstenarna med de stora samlingar av fornsaker och klassisk skulptur, som just under 1600-talets sista årtionden genom donationer tillfördes universitetet (framför allt den s.k. Arundel-ska samlingen). De fingo sin plats »in Atrio Musæi Oxoniensis», varmed menas hallen i den s.k. Ashmolean Building vid Broad Street, som hade blivit färdig 1683 för att inrymma universitetets olika samlingar. Senare ha de följt med dessa till det nya Ashmolean Museum (färdigt 1848). De stå f.n. uppställda i bottenvåningen, t.v. från huvudingången, i vestibulen utanför museets bibliotek. Över runstenen från Ändersta är anbragt en svart träskiva med följande anteckning: »Runic Grave-Stone 11th century A. D. from -endersta, Simtuna (Parish), Uppland, Sweden. The Runes read: — Lidsmod caused (this) stone to be carved in memory of Julbjörn his father.»¹

Av uppgiften i *Ransakningarna* från 1682 framgår, att stenens ursprungliga plats har varit i Ändersta kohage. Alla äldre uppgifter tala också om Ändersta, från Bureus t.o.m. Hadorphs brev till landshövdingen i Västerås omedelbart före stenens flyttning. Ändersta är namnet på en by 2 km Ö om Simtuna kyrka. Nu finnes emellertid i Simtuna sn en by med det snarlika namnet Vändersta, belägen i södra delen av socknen, mer än en halv mil från kyrkan och Ändersta. Det är tydligen landskapsskildraren Olof Grau, som är skuld till förväxlingen av de båda namnen. Han uppger, 65 år efter stenens förflyttning till England, att den stod »Uti Wänderstad kohagen». Den felaktiga uppgiften togs upp av Liljegren och går sedan igen hos alla senare författare.

¹ Om de båda svenska runstenarna i Oxford se ytterligare U 104.

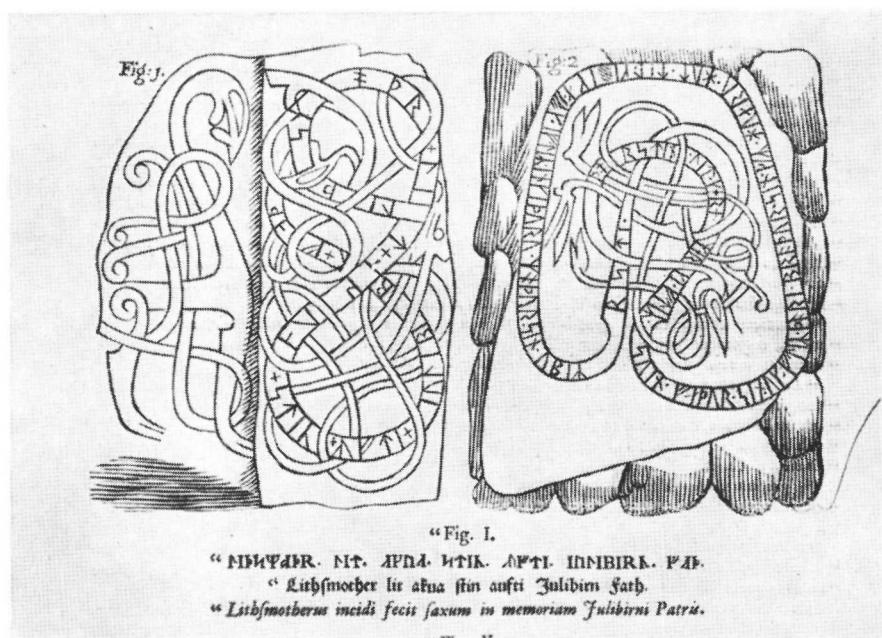

Fig. 525. U 1160. Ändersta, Simtuna sn och U 104. Eds kyrka. Ur Hicckes a.a.

Grå granit. Stenen har ristning på två sidor: på framsidan (A) och på vänstra smalsidan (B). Framsidan har en höjd av 1,54 m. och en bredd av 0,61 m. (nedtill) — 0,56 m. (upptill, strax nedom det avslagna högra hörnet). Ytans form är sålunda i det närmaste rektangulär. Vänstra smalsidans höjd är (utefter mittlinjen) 1,48 m., bredd (på mitten) 0,52 m. De båda ristade sidorna ha en jämn yta; likaså den högra, oristade smalsidan. Baksidan är däremot ganska ojämn, och stenens tjocklek avtager mot toppen. Ristningen är med avseende på linjernas djup något ojämn, men i stort sett tydlig och väl bevarad.

Framsidas ristning består i huvudsak av en inskriftbärande ormslinga, lagd i en åttformig figur. Rundjurets huvud, upptill på v. sidan, är bakåtböjt och omfattar kroppen i ett brett. Slingan slutar på h. sidan med en fot, vars tår äro utdragna till långa slingor. Huvudslingan kompletteras av två mindre ormar, den övre med ett huvud sett i profil, den nedre med ett huvud sett ovanifrån. — Ristningen på smalsidan utgöres av ett av slingor omflätat djur. På grund av ytans smala form har själva kroppen blivit mycket kort, men i stället hals och ben mycket långsträckta. I djurets huvud finnas möjligen spår av ett öga, men detta har i så fall varit grundare ristat än övriga linjer. Bakbenet är med en spiral infogat i kroppen. Frambenet har en tämligen tydlig fot med två tår; bakbenets avslutning är däremot helt otydlig; om detta beror på skada eller på ursprungligen svag ristning, kan ej säkert avgöras.

Inskriften börjar vid runslingans stjärt, går högervridande uppåt och sedan diagonalt över i den nedre öglan, varefter den slutar upptill nära ormens huvud.

Inskrift:

lipsmoþr + lit + akua + sten + æfti + iylburn + fap

Lidsmaðr let haggva stæin æfti(r) Igulbiorn(?), fað(ur).

»Lidsman lät hugga stenen till minne av Igulbjörn, (sin) fader.»

Till läsningen: Intet sk vid inskriftens början och slut. Bst i 3 **p** har nästan kvadratisk form med raka streck och vinklar. Båda bst i 6 **o** äro fullt tydliga, vinkelräta mot hst, den nedre något längre än den övre. Alla sk äro stora och tydliga med formen +. 12 och 15 **a**: bst endast t. v. och vinkelrätt mot hst, ung. hälften

så lång. En motsvarande form ha 19 och 30 **n**: bst endast t.h. och vinkelrätt mot hst. 13 **k** är icke stunget. 18 **e**: på v. sidan av hst en rund fördjupning, som förefaller vara huggen; sannolikt är runan stungen. 20 **n** är fullt tydligt. Nedre bst i 21 **f** slutar blint och når icke upp till övre slinglinjen. 25 **y** är tydligt stunget, med ett kort streck, nästan parallellt med slinglinjen, mitt inne i runan. Bst i 27 **b** ligga tätt intill varandra, med en rak skiljelinje; tillsammans bilda de en rektangel med rundade hörn. De tre **u**-runorna äro osedvanligt breda; över 28 **u** går en korsande slinga, som rätteligen borde ha tänkts gå under runslingan. Förmodligen har ristaren upptäckt felet och velat rätta det genom att placera **u**-runan tvärs-över felristningen. Båda bst i 31 **f** gå upp till slinglinjen. 33 **p** är inskriftens sista runa, och ordets slut har icke varit ristat.

Caspar Cohl (F a 6, s. 110): **lipsmoþr** × **lit** × **akua** × **stin** × **rfti** × **iulburn** × **fap**. Likaså Rhezelius' teckning i F a 10:1 och Bureus' i F a 5. Rhezelius (F a 6, s. 222): 1–8 **topsmoþr**, 24–30 **iylybyrn**; F 12: 1–8 **thþsmoþr**, 24–30 **iylybyrn**. — (Verelius: 1–8 **lipsmoþr**, 24–30 **iulbiurn**; 32–33 **ap** saknas.) — Hadorph och Helgonius (B 661): **lipsmoþr** + **lit** + **akua** + **stin** + **rfti** + **iulibirn** + **fap**. — Grau 1754: Lidsaothr lit akva stin yfti Julibirn fad. — Hickes 1703 och *Marmora Oxoniensia* 1763: 1–8 **lipsmoþr**, 24–30 **iuliburn**. 20 **n** är uppfattat som en binderuna och i transkriptionen återgivet som *au*. — L 787: **Lipsmoþr** + **lit** + **akua** + **stin** + **öfti** + **Julibiarn** + **fapur**. — (D 1:288 återger inskriften efter B 661, *UFT* h. 3 efter L 787.) — E. Brate 1905: **lipsmoþr** + **lit** + **akua** + **stin** + **yfti** + **iulburn** + **fap**.

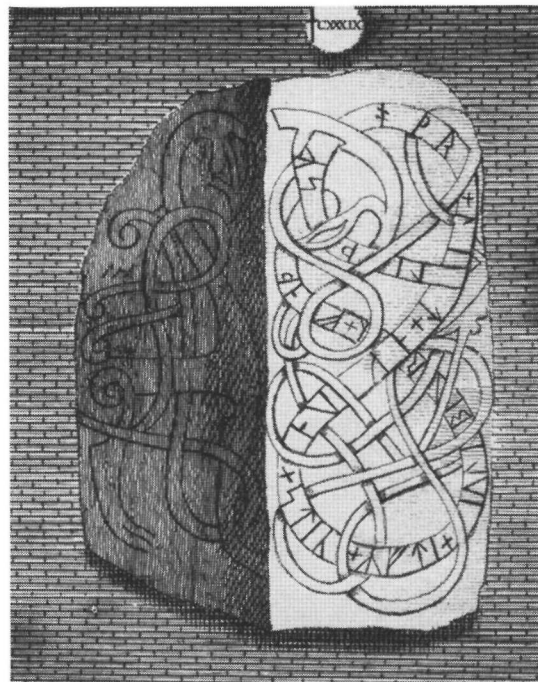

Fig. 526. U 1160. Ändersta, Simtuna sn.
Ur *Marmora Oxoniensia* 1763.

Joh. Bureus tolkar inskriften sålunda (F a 5): »LithsModus fecit sculpi saxum in mem. IulBurni patris sui». — O. Grau: »Lidsaothr lät hacka sten efter Julbiörn Fader». — G. Hickes 1703 och *Marmora Oxoniensia*: »Lithsmotherus incidi fecit saxum in memoriam Julibirni patris». — A. E. Björkman: »Lipsmoþr saxum patri Julbjarn exsculpendum curavit». — *UFT* h. 3: »Lidsman lät hugga sten efter Julebjörn (sin) fader». — E. Brate: »Lidsman lät hugga stenen efter Julbjörn, (sin) fader».

Liðsmaðr är ett ovanligt mansnamn. Det har sannolikt förekommit i ännu en uppländsk inskrift, U 755. Dessutom är det belagt i ett par medeltida urkunder, den ena gången (*SRP* 2128) år 1385 som namn på en bonde i Härvsta, Simtuna sn (*lisman*), den andra gången (*Vestmanlands Fornminnesförenings årsskrift* 3, s. 55) år 1731 som namn på en bonde i Kivsta, Sala sn (*lisman*). Det är att märka, att alla de kända be-läggen tillhöra ett mycket begränsat område: sydvästra Uppland och östra Västmanland. Sannolikt har namnets användning varit begränsad till denna trakt, men där haft en viss tradition. Att förleden har genitivform tyder på att det ursprungligen är ett appellativum. Fvn. *liðsmaðr* m. betyder 'Mand som hører til en Høvdings Følge eller faste Mandskab (*lið*)'; det förekommer oftast i pl. (*liðsmenn*) och är känt både från skaldedikter och prosasagor, likaledes från Magnus lagaböters Hirdskrå. Ordet förekommer även som till-namn i Sturlunga saga: *Ion liðsmaðr* (1242). Man kan säkerligen förutsätta, att det är detta bruk som på svenskt område givit upphov till användningen som egentligt personnamn. E. Brate anmärker om namnet *Liðsmaðr*, att det »är troligen icke resarens ursprungliga namn utan ett tillnamn, varöver han är stolt, emedan det betecknar honom som medlem av det berömda tingalidet, ett livgarde som uppsattes av Knut den store och skall ha fallit till sista man i slaget vid Hastings 1066. Lidsman torde hava tillhört det i början av dess tillvaro.» Det är ju tänkbart, att *liðsmaðr* kan ha betecknat speciellt en medlem av *þingalið*; vanligen

synas de dock ha kallats *þingamenn*. Men det har väl snarare avsett den svenske konungens *lið*. Liksom i Norge har det utan tvivel också i Sverige under vikingatiden funnits ett följe av krigare i konungens tjänst, som utgjorde hans livvakt och fullgjorde hans uppdrag. Man skilde mellan *liðsmenn* och *bændr*, mellan *liðsmenn* och *leiðangrsmenn* (*Sverris saga*, ed. Indrebö, s. 141). Upplandslagens *liþ ok leþung* äro sålunda icke synonymer, utan beteckna dels ett till konungens tjänst förbundet manskap, dels bondeuppbådet som han hade rätt att utbjuda. Jfr feng. *liðman* m. 'a sailor, seaman' (bl. a. i Beowulf). I inskriften U 734 förekommer ett namn *lisual*, möjligen *Liðsvaldr*, d. v. s. 'hövdingen för *lið*'. Jfr också feng. *liðweard* m. 'one who guards a ship' (i feng. har *lið* n. fått den specialiserade betydelsen 'skepp') och det norska mansnamnet *Liðvarðr*.

24–30 *iyilburn* återger sannolikt mansnamnet *Igulbiorn*; se om detta U 51. Ristaren har i så fall hoppat över två runor. Han har också utelämnat det uddljudande *h* i 12–15 *akua* och det slutljudande *ṛ* i 20–23 *ṛfti*, liksom de båda sista runorna i ordet *faður*. Han brukar *o*-runan för (nasalerat) *a* i *lipsmoþr* och *ṛ*-runan för vokalljud i *ṛfti*. Formen *moþr maðr* har motsvarighet i Rök-stenens *runimoþr rymimaðr* enligt Bugges läsning av korschiffen och Frösö-stenens (L 1085) *austmoþr Austmaðr*; jfr *sturimaþr* U 1016, *sturn · maþr* U 922 *styrimaðr*.

Karaktäristiska runformer äro *a*, *n* och *o* med mot huvudstaven vinkelräta bistavar; vidare *þ* och *b*.

Ornamentiken är icke alldeles fri från fel. På ett par ställen äro slinglinjer felaktigt dragna över andra. Runan 28 *u* står, såsom förut nämnt, mitt över en korsande slinga.

Brate har på goda grunder attribuerat Ändersta-stenen till ristaren Livsten. Likheten i såväl ornamentik som i runformer och skiljetecken med ristningar signerade av denne i västra Uppland verksamme mästare är mycket påfallande.

1161. Altuna kyrka.

Pl. 137, 138, 139.

Litteratur: Kyrkoinventarium 1829 (ATA); Sala Allehanda ²/₈ 1918; Stockholms Tidningen ⁷/₈ 1918; O. v. Friesen, Anteckningar 1918 (UUB), Tors kamp med midgårdssormen, den kända fornisländska myten, funnen i bild på svensk runsten (i: Dagens Nyheter ¹⁴/₉ 1919), Runstenarna i Altuna (i: UFT h. 39, 1924), s. 339 f., Tors fiske på en uppländsk runsten (i: Festschrift. Eugen Mogk zum 70. Geburtstag 19. Juli 1924, s. 474 ff.), Runorna (Nordisk kultur 6, 1933), s. 212; K. A. Karlinder, Något om Altuna sockens fornminnen (i: Sala Allehandas julnummer 1923), Altuna socken under förhistorisk tid (i: UFT h. 39, 1924), s. 318; H. Schück och K. Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria, 3. uppl. (1926), Bd 1, s. 162 f.; Enköpings-Posten ⁵/₁₂ 1947, ¹⁶/₁₁ 1950; Hallvard Lie, Skaldestil-studier (i: Maal og minne 1952), s. 40 f.; O. Lundberg, Riddartorget — ett rikshjärta (i: Upsala Nya Tidning ²⁸/₅ 1953), An old figure of Saint Olav (i: Annen Viking kongress, Bergen 1953, Universitetet i Bergen årbok 1955), s. 130 f.; S. B. F. Jansson, Forn tidens litteratur (i: Ny illustrerad svensk litteraturhistoria, 1955), s. 5, 6; J. Brøndsted, Thors fiskeri (i: Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1955), s. 94, 95; N. von Hofsten, Eddadiktarnas djur och växter (1957), s. 27.

Äldre avbildningar: K. A. Karlinder, foto (i UFT 1924 samt i Schück och Warburg a. a.); Runverkets fotografier äro återgivna i a. a. av Lundberg, Jansson och Brøndsted.

Runstenen står på gräsmattan framför kyrkan, 6 m. NNV om tornets nordvästra hörn.

I *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 217 har Celsius antecknat: »Altuna Kyrkia. en sten föruthn den som står i billerstena». Celsius uppger som källa »Bureus in scheda». Uppgiften grundar sig av allt att döma på en missuppfattning. I Bureus' handskrift F a 5 återges nämligen inskriften på runstenen »Wid Billestad» (U 1163) längst ned på s. 3 och överst på s. 4. På s. 4 står som rubrik »Altuna» (överstruket). Det torde vara sannolikt, att Celsius i hastigheten har uppfattat slutet av inskriften på stenen vid »Billestad» (U 1163), som en särskild, eljest okänd inskrift.

Den första säkra uppgiften om U 1161 finnes i *Kyrkoinventarium* 1829: »För öfrigt finnes intet märkvärdigt utom en öfver dören till Vapenhuset inmurad Runsten, hvarå nästan ingen Runa för murbruket är synbar och kan således endast till storlek beskrifvas som är i längd 4 ¹/₄ i bred 1 och i djuplek ¹/₂ aln.»